

Vilniaus vyskupo koadjutoriaus Juozapo Stanislovo Sapiegos (1708–1754) dailės rinkinys: socialinio statuso ženklai

AISTĖ PALIUŠYTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08015 Vilnius

El. paštas: aistepal@gmail.com

Straipsnyje analizuojamas iki šiol netyrinėtas Vilniaus vyskupo koadjutoriaus Juozapo Stanislovo Sapiegos dailės rinkinys. Parodoma, kaip jo saugoti kūriniai reprezentavo savininką – Bažnyčios hierarchą ir didikų giminės narį, atskleidžiamas Sapiegos rinkinio ryšys su LDK Katalikų bažnyčios hierarchų ir kitų socialinių grupių kolekcionavimo tradicija, įvertinama jo vieta LDK kolekcionavimo, kaip galios ženklų reprezentavimo, istorijoje.

Raktažodžiai: Juozapas Stanislovas Sapiega, kolekcija, Barokas, XVIII a., vyskupas, reprezentacija, portretas, devocionalija

Kolekcionavimas tradicinėse visuomenėse buvo dažnai inspiruojamas galios, autoriteto įtvirtinimo poreikių¹. Reprezentacinę reikšmę turėjo gausios, išskirtinės kolekcijos. Tą patį bylojo ne tik rinkiniuose saugoti valdymo ir rango atributai – insignijos, regalijos, prabangos daiktai, bet ir vaizduojamosios dailės kūriniai.

Kaip LDK dailės rinkiniai ženklino jų savininkų rangą, – vis dar neišgildenta problema. Nėra nuosekliai atskleistas atskirų LDK visuomenės grupių, tarp jų ir dvasininkų, indėlis dailės kūrinių kolekcionavimo istorijoje². Tyrinėti tik pamaldumo ženklai – devocionalijos dvasininkų rinkiniuose, jiems skirtas Dariuszo Główkos straipsnis³. Nors mokslininkas aprėpė visos Abiejų Tautų Respublikos reiškinius, jis rėmėsi daugiausia Lenkijos Karalystės pavyzdžiais. Be to, autorius nagrinėjo daugiausia eilinių dvasininkų rinkinius.

Bažnyčios hierarchų kolekcionavimo tradicija atskirai nebuvo tyrinėta. Vyskupai fundavo ir statė daug bažnyčių – tai tiesiogiai siejosi su jų tarnybos ganytojiška paskirtimi, tuo tarpu kitos kultūrinės veiklos formos, tarp jų ir kolekcionavimas, aukštųjų dvasininkų gyvenime dažniausiai likdavo antraeilės. Tad natūralu, kad Bažnyčios hierarchų dailės rinkiniai istoriografijoje buvo tik fragmentiškai tyrinėti: minėta Žemaičių vyskupo Jono Dominyko Lopacinskio kolekcija⁴, aptarti Žemaičių kanauninko Juozapo Lopacinskio dailės užsakymai⁵. Taigi šiek tiek nušviestas tik XVIII a. antrosios pusės, Apšvietos epochos, aukštesniųjų dvasininkų kolekcionavimas. XVIII a. pirmosios pusės ir vidurio LDK vyskupų dailės rinkiniai, jų reprezentacinė paskirtis, taip pat ryšys su ankstesne dvasininkų kolekčių tradicija nėra tyrinėti.

¹ Vakarų istoriografijoje yra plačiai aptartos reprezentacinės kolekcijos funkcijos, jų vieta politinių vaizdinių sistemoje. Žr.: Kaufmann DaCosta 1993: 174–194 (papildoma bibliografija); Pomian: 1996: 15–49.

² Nuosekliau tyrinėti dvasininkų knygų rinkiniai, kurie buvo, ko gero, būdingesnis už dailės kolekcijas šio luomo atributas.

³ Główka 2004: 94.

⁴ Rūmuose Lukiškėse, Vilniuje, Jonas Dominykas Lopacinskis (1708–1778) turėjo vertingą paveikslų galeriją ir turtingą biblioteką. Žr.: Szczygielski 1973: 399.

⁵ Prószyńska 2000–2001: 379–393.

Viena įtakingų šio laikotarpio asmenybių – didikų giminės narys Juozapas Stanislovas Sapiega, nuo 1736 m. Vilniaus vyskupo koadjutorius ir Diocezarėjos vyskupas, nuo 1737 m. Lietuvos referendorius, nuo 1739 m. Trakų prelatas prepozitas⁶. Juozapo Sapiegos išsilavinimas, socialinė įtaka, giminystės ir politiniai ryšiai su įtakingais XVIII a. LDK kolekcininkais kūrė palankias prielaidas vyskupo kolekcinei veiklai⁷.

Šio straipsnio tikslas – apibūdinti ir įvertinti iki šiol netyrinėtą Juozapo Stanislovo Sapiegos dailės rinkinį, parodyti, kaip jo saugoti kūriniai reprezentavo savininką – Bažnyčios hierarchą ir didikų giminės narį. Siekiama atskleisti Sapiegos rinkinio ryšį su vyskupų ir kitų socialinių grupių kolekcionavimo tradicija ir įvertinti jo vietą LDK kolekcionavimo, kaip galingos ženklo reprezentavimo, istorijoje.

XVII A. ANTROSIOS PUSĖS–XVIII A. PIRMOSIOS PUSĖS BAŽNYČIOS HIERARCHŲ DAILĖS RINKINIŲ YPATUMAI

Kolekcionavimas XVII a. antrosios pusės–XVIII a. pirmosios pusės LDK visuomenėje buvo gana vientiso turinio. Nors išsiskyrė itin gausios, specializuotos kolekcijos, pavyzdžiui, Radvilų, dažniausiai dailės rinkiniai nebuvo didelės apimties ar įvairovės. Skirtingos visuomenės grupės orientavosi į didikų kolekcijas, joms būdingas temas ir žanrus. Miestiečio kolekciją nuo bajoro skiria palyginti nedidelis kūrinių kiekis, pigumas, dažniausiai vos keli renkamų paveikslų žanrai⁸. Portretas tradiciškai liko nepakeičiamu savininko rango ženklu, jų rinkiniai liudijo savininko kilmę ir politinius ryšius. Religinės tematikos kūriniai taip pat vyravo XVIII a. LDK rinkiniuose. Palyginus su kolekcionavimo tendencijomis Vidurio Europoje, vietinių meistrų sukurto religinio atvaizdo ir portreto svarbą galima laikyti išskirtiniu LDK regiono bruožu, nes čia, skirtingai nei daugelyje Vidurio ir Vakarų Europos miestų, nėra itin populiarūs „žemieji žanrai“, olandų ir flandų tapyba⁹. Antra vertus, panašius kaip ir LDK reiškinius stebime visoje Abiejų Tautų Respublikoje, taip pat kituose Europos regionuose, kur išliko senosios aristokratijos kolekcionavimo įtaka¹⁰.

Be to, XVIII a. pirmosios pusės ir vidurio LDK kolekcijos išlaiko ankstesniam laikotarpiui būdingas funkcijas: kolekcionavimas dažniausiai nesusijęs su specifine profesionalia objektų atranka ir vertinimu, edukaciniais tikslais ir daugiausia tradiciškai inspiruojamas savininko socialinės reprezentacijos bei individualaus pamaldumo poreikių. XVIII a., kaip ir anksčiau, LDK rinkinių aprašymas nėra specializuotas, bet dažnai paremtas bendrais, visam kilnojamajam turtui taikomais kriterijais.

⁶ Juozapas Stanislovas Sapiega mirė 1754 12 04 Vilniuje, palaidotas Katedroje. Vienas žymiausių XVIII a. LDK bibliofilų: sukaupė vertingą biblioteką, po vyskupo mirties atitekusių Vilniaus kapitulai; buvo vienas iš Vilniaus atstatymo po 1748 m. gaisro iniciatorių. Vyskupas dalyvavo Vilniaus jėzuitų akademijos veikloje, domėjosi matematika, padovanojo Akademijai „ad usus astronomicos“ puikų anglišką teleskopą (Piechnik 1990: 82–84). Plačiau apie Juozapą Stanislovą Sapiegą žr.: Zielińska 1994: 24–27.

⁷ Juozapas Stanislovas Sapiega lankėsi Augusto III Sakso dvare Drezdene, kur saugota viena didžiausių XVIII a. I pusės Europos kolekcijų. Vyskupas giminiavosi su įtakingais LDK didikais kolekcininkais, pavyzdžiui, vyskupo brolio artilerijos generolo Kazimiero Leono Karolio Sapiegos santuoka su Radvilaite susiejo Sapiegų giminę su Nesvyžiaus Radvilomis. Juozapo brolis LDK pakancleris Mykolas Antanas Sapiega taip pat pasižymėjo kaip paveikslų kolekcininkas. Žr.: Paliišytė 2007: 429–438).

⁸ Apie XVII a. II pusės–XVIII a. Vilniaus miestiečių kolekcijas žr.: Paknys 2000: 30–32; Balaišytė 2002: 72–75; Ragauskas 2002: 407–411.

⁹ North 2002: 85–103; North 2008: 97–114; Pomian 1996: 135–153.

¹⁰ Dumanowski 2006: 144–164; Pomian 1996: 150.

Kaip bendrųjų Baroko epochos kolekcionavimo procesų kontekste vertintini aukštųjų dvasininkų kolekcionavimo faktai? XVII a. antrosios pusės–XVIII a. pirmosios pusės LDK vyskupų rinkinių rekonstrukcija – gana sudėtingas uždavinys, nes jų šaltiniai reti ir fragmentiški. Atskiri dailės kūriniai ir jų grupės paprastai minimi skirtingų rūšių dokumentuose, dažniausiai inventoriuose, rečiau – testamentuose. Tokio pobūdžio vyskupų dokumentų išlikę nedaug, o ir paveikslai ar skulptūros juose minimi retai: dailės kūriniai dažniausiai nelaikyti brangiais, kitam nekiliojamajam turtui vertę prilygstančiais objektais. Jei kūriniai aprašyti, tai labai lakoniškai, nurodomas jų tipas, žanras, medžiaga. Tarp tirtų vyskupų turto inventorių neaptikta tokių, kurie atskleistų daiktų vietą namų erdvėje ir suteiktų papildomų duomenų interpretuojant kūrinių funkcijas ir sampratą. Beveik nėra įkainotų rinkinių. Taigi minėti šaltiniai nėra labai informatyvūs.

XVII a. antrosios pusės–XVIII a. pirmosios pusės aukštesniųjų dvasininkų, Vilniaus ir Žemaičių kanauninkų, pomirtinio turto surašymuose dažnesni pavienių kūrinių nei jų rinkinių paliudijimai¹¹. Vendo kanauninko Motiejaus Boguševskio (Maciej Boguszewski) 1678 m. testamente minimi paveikslai, skirti Volpos bažnyčios altoriui papuošti¹². Po Vilniaus kanauninko Vaitiekaus Kazimiero Beinarto (Wojciech Kazimierz Beynart) mirties¹³ sudarytame turto sąraše paminėti keturi neįvardyti popieriniai paveikslėliai. Vilniaus kapitulos (kanauninko Piaseckio?) namo Pilies ir Skapo gatvių kampe 1699 m. inventoriuje minima Švč. Mergelės Marijos su Jėzumi skulptūra, šv. Mykolo paveikslas¹⁴. Smolensko kanauninko Jono Tolscevičiaus 1721 m. testamente taip pat minimi paveikslai, kurių skaičius ir siužetas nenurodyti¹⁵. Vilniaus kanauninko Kristupo Bialozaro 1741 m. pomirtiniame daiktų sąraše paminėti 4 paveikslai, vienas iš jų – Švč. Mergelės Marijos atvaizdas, kitų siužetas neįvardytas¹⁶.

Paveikslai reti ne tik kapitulos narių, bet ir vyskupų gyvenimo šaltiniuose¹⁷. Pavyzdžiui, Juozapo Stanislovo Sapiegos kartos Bažnyčios hierarchų, Vilniaus vyskupo sufragano

¹¹ Testamentuose ir pomirtinio turto sąrašuose paveikslai dažniausiai apskritai neminimi. Žr.: Vilniaus kanauninko Simono Vaitiekaus Mlineckio (Wojciech Młyniecki) testamentas, 1673 m. *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – MAB RS). F. 43–225. P. 105–108; Vilniaus kanauninko Pauliaus Klečkovskio testamentas, 1658 m. MAB RS. F. 43–225. P. 167; Vendo kanauninko Jokūbo Prašmonto (Prazmą) testamentas, 1672 m. MAB RS. F. 43–225. P. 234–236; Vilniaus kanauninko Martyno Bialozaro testamentas, 1703 m. MAB RS. F. 43–228. L. 88–90; Vilniaus vyskupijos oficio Aleksandro Žebrausko testamentas, 1739 m. MAB RS. F. 43–259. L. 266v; Vilniaus kanauninko Liudviko Stravinskio turto sąrašas, 1746 m. MAB RS. F. 43–895. L. 1–1v (minimas drožėjo darbo krucifiksas); Vilniaus kantorius ir prelatas Jono Bychoveco turto sąrašas, 1753 m. MAB RS. F. 43–911. L. 1–7; Vilniaus kanauninko Jono Suchodolskio turto sąrašas, 1753 m. MAB RS. F. 43–233. L. 73–74v; Žemaičių kanauninko Stepono Maškovskio testamentas, 1758 m. *Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas* (toliau – KAKA). B. 3. L. 300–313.

¹² M. Boguševskio testamentas, 1678 m. MAB RS. F. 43–225. P. 737.

¹³ V. K. Beinarto turto sąrašas, 1680 m. MAB RS. F. 43–225. P. 1020.

¹⁴ „Statua Na[j]świętszej Panny z Panem JEZUSEM, w której w tyle głowy w promieniach gwiazdami wskazującej zegar bijący z ekscytarzem. <...> Obraz św. Michała z tarczą złotą stojącego“ (Vilniaus kapitulos (kanauninko Piaseckio?) namo Pilies ir Skapo gatvių kampe inventorius, 1699 m. MAB RS. F. 43–228. L. 39–39v).

¹⁵ J. Tolscevičiaus testamentas, 1721 m. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA). SA–5124. L. 253–254.

¹⁶ „Obrazów wiszących 3, obrazek N[aj]świętszej] Panny z ramkami 1“ (K. Bialozaro turto sąrašas, 1741 m. MAB RS. F. 43–883. L. 1–5).

¹⁷ Žr.: Vilniaus vyskupo Benedikto Vainos testamentas, 1615 m. MAB RS. F. 43–26740. L. 1–2; Vilniaus vyskupo Abraomo Vainos testamentas, 1649 m. MAB RS. F. 43–26738. L. 1–3v; Žemaičių vyskupo Kazimiero Parčevskio testamentas (kopija), 1656 m. KAKA. B. 2. L. 2–8; Vilniaus vyskupo Jurgio Bialozaro (Georgius Białozor) testamentas, 1665 m. MAB RS. F. 273–2418. L. 1–5v; Vilniaus vyskupo Aleksandro Kotovičiaus testamentas, 1686 m. MAB RS. F. 273–2451. L. 1–6; A. Kotovičiaus testamento papildymas, 1786 11 12. MAB RS. F. 273–2451. L. 7–11; A. Kotovičiaus testamento antras papildymas, 1786 11 21. MAB RS. F. 273–2451. L. 13–16.

Jurgio Ancutos, Vilniaus vyskupo ordinario Mykolo Jono Zenkavičiaus pomirtinio turto aprašymuose jų iš viso nėra¹⁸. Apskritai dažniau įvardijami pavieniai kūriniai. Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco testamente surašyti prabangūs daiktai, skiriami įvairioms bažnyčioms ir asmenims. Be kitų – ir sidabrinė šv. Kazimiero statula bei sidabrinis krucifiksas, aukojami Žemaičių katedrai¹⁹. Žemaičių vyskupo sufragano Benedikto Jono Žuchorskio 1695 m. testamente šalia prabangių taikomiosios dailės dirbinių minima ir Vilniaus vyskupui Konstantinui Bžostovskui skirta dovana – dramblio kaulo krucifiksas²⁰. 1721 m. Vilniaus vyskupo Karolio Pancežinskio testamente įrašytas Vilniaus katedrai skirtas Maitinančios Dievo Motinos sidabro altorėlis²¹. Vilniaus vyskupo Konstantino Bžostovskio pomirtinio turto inventoriuje minimi Verkių rūmuose saugoti nedideli įrėminti paveikslai ant skardos ir drobės (sūžetai ir kiekis nenurodomi)²².

Išsiskiria keli XVII a. antrosios pusės–XVIII a. pirmosios pusės vyskupų dailės rinkiniai. Paveikslų ir skulptūrų grupės minimos titulinio Gracianopolio vyskupo ir Baltarusijos sufragano Teodoro Skuminavičiaus rinkinyje²³: inventoriuje, surašytame 1668 m. Vilniuje, greta juvelyrikos dirbinių įvardyti keli prabangūs krucifiksai iš alebastro ir dramblio kaulo²⁴. Be to, atskirai sugrupuoti „Žemėlapiai ir paveikslai“, tarp kurių – 16 stambių įrėmintų žemėlapių, du Švč. Mergelės Marijos, vienas šv. Jeronimo atvaizdas ir Maskvos caro portretas²⁵. Skirtingai nei daugelyje kitų inventorių, Skuminavičiaus sąraše pateiktos kūrinių kainos. Švč. Mergelės Marijos ir šv. Jeronimo atvaizdai įkainoti po 20 auksinų, Maskvos caro portretas – 10 auksinų. Tai įprasta tiems laikams paveikslų kaina, didesnė, pavyzdžiui, nei daugumos miestiečių dailės kūrinių²⁶.

Išskirtinę sakralinių atvaizdų kolekciją turėjo Baltarusijos sufraganas Mikalojus Slupskis. 1694 m. pomirtinio turto inventoriuje įvardyti 32 paveikslai, tarp kurių vyravo Švč. Mergelės Marijos atvaizdai (apie 40 %) ²⁷. Didelę dalį sudarė LDK stebuklais garsėjusių Švč. Mergelės Marijos atvaizdų kopijos: Trakų, Alvito, Gardino jėzuitų („Studentiškoji“), Pastovių. Slupskio kolekcijoje saugoti šiek tiek rečiau eiliniuose rinkiniuose aptinkami paveikslai, kuriuose vaizduojami „naujieji“, potridentinės epochos, šventieji: šv. Teresė, šv. Pilypas Nėris, Lietuvos ir Lenkijos valstybėje gyvenę palaimintieji – Mykolas Giedraitis ir Stanislovas Kostka. Tarp religinių atvaizdų įrašyta ir Paskutinį teismą iliustruojanti kompozicija. Paminėti vyskupo Aleksandro Sapiegos ir Rytų apeigų dvasininko Gabrieliaus Kostkos portretai. Inventoriuje keli kūriniai išskirti kaip įtakingų dvasininkų dovanos: Varšuvos prepozito

¹⁸ J. Ancutos turto sąrašas, 1737 m. *MAB RS. F. 43–869. L. 1–4*; M. J. Zenkavičiaus testamentas, 1761 m. *MAB RS. F. 43–26750. L. 1–5*; *MAB RS. F. 43–236. P. 350–360*; M. J. Zenkavičiaus turto sąrašas, 1761 m. *MAB RS. F. 43–933. L. 1–5*.

¹⁹ „Krucifiks srebrny pokojowy, po bokach Na[j]świętsza P[anna] i św. Jan i główka trup[ia]“. Žr.: K. Paco testamentas, 1694 m. *MAB RS. F. 43–26665. L. 1–5v*.

²⁰ B. J. Žuchorskio testamentas, 1695 m. *MAB RS. F. 43–228. P. 174*.

²¹ „oftarz na blasze srebrnej, Beatae Virginis Mariae Lactantis w ramach czarnych do kaplicy Imienia Marii w kościele Katedralnym wileńskim, do ołtarza, w którym Anioł trzyma Christi Patientis figuram, legując i aplikując“ (Vilniaus vyskupo Karolio Pancežinskio (Pancerzyński) testamentas, 1729 m. *MAB RS. F. 43–26667. L. 2*).

²² K. Bžostovskio turto sąrašas, 1722 m. *LVIA. F. 694. Ap. 1. B. 4164. L. 24v*.

²³ T. Skuminavičiaus turto sąrašas, 1668 m. *LVIA. F. 694. Ap. 1. B. 2. L. 1–3v*.

²⁴ Ten pat: L. 1v, 2v.

²⁵ Ten pat: L. 3v.

²⁶ Apie Vilniaus miestiečių rinkinių kainas žr.: Paknys 2000: 29; Balaišytė 2002: 73.

²⁷ M. Slupskio testamentas ir turto sąrašas, 1694 m. *MAB RS. F. 43–227. P. 393–400*. Johanno Schroetterio tapytame Mikalojaus Slupskio portrete iš Lietuvos dailės muziejaus vyskupas vaizduojamas su Dievo Motinos paveikslu fone. Šis motyvas liudija vyskupo išskirtinį pamaldumą Švč. Mergelėi Marijai (žr.: *Vilniaus katedros lobynas*. 2000: 303).

Baltramiejaus Tarlos – šv. Petro atvaizdas, jėzuito Mikalojaus Lancicijaus – šv. Luko atvaizdas. Kai kuriuos kūrinius puošė prabangūs aukso aptaisai (*lamina aurea*).

BALTARUSIJOS SUFRAGANO TEODORO SKUMINAVIČIAUS ŽEMĖLAPIŲ IR PAVEIKSLŲ RINKINYS 1668 M.²⁸

1.	Religiniai atvaizdai	3
2.	Portretai	1
3.	Žemėlapiai	16

BALTARUSIJOS SUFRAGANO MIKALOJAUS SLUPSKIO RELIGINIŲ ATVAIZDŲ RINKINYS 1694 M.²⁹

1.	Religiniai atvaizdai	30
2.	Portretai	2
3.	Neįvardyto žanro „popieriniai paveikslėliai“ ^{4*}	

* Šaltinyje skaičius nenurodomas.

Įvertinus šaltinių fragmentiškumą ir sąlygiškumą, vis dėlto galima teigti, kad minėti pavyzdžiai byloja kai kurias bendras vyskupų kolekcionavimo ypatybes. XVII–XVIII a. LDK vyskupų dailės rinkiniai vientisi ir dažniausiai nedideli. Juose vyrauja religinis atvaizdas, ypač Švč. Mergelės Marijos paveikslai, beje, kaip ir daugelio kitų visuomenės grupių narių rinkiniuose³⁰. Skyrėsi tik kūrinių pobūdis: vyskupų kolekcijose būta išskirtinių, iš brangiųjų metalų pagamintų ir jais puoštų, kūrinių, retų eilinėse kolekcijose. Pasitaikydavo rafinuotesnės ir retesnės ikonografijos kompozicijų, pavyzdžiui, Slupskio rinkinyje. Šaltiniai liudija ir vyskupų kūrinių funkcionavimo savitumą. Dalis religinių atvaizdų, kitų Bažnyčios hierarchų dovanos priminė savininko rangą ir ryšius su dvasininkijos elitu. Puošnūs ir prabangūs kūriniai, vyskupų užrašomi bažnyčioms kaip tikėjimo ženklas, patekę į viešąją erdvę garsindavo aukotoją, tapdavo regimu jo socialinės padėties žymeniu³¹.

Kitų žanrų kūriniai vyskupų gyvenimo šaltiniuose minimi rečiau. Nors inventoriuose palyginti mažai portretų, kiti šaltiniai patvirtina šio žanro kūrinių svarbą vyskupų gyvenime. Apie tai pirmiausiai byloja gausiai išlikę aukštųjų dvasininkų portretai, Vilniaus ir Žemaičių vyskupų galerijos, atskleidžiančios aukštųjų dvasininkų kilmę, valdžios tęstinumą, galią ir autoritetą³².

Taigi vyskupų kolekcionavimas iš esmės sutampa su bendrosiomis XVII a. antrosios pusės–XVIII a. tendencijomis, o jų rinkiniai išsiskiria labiau pačių objektų ypatumais ir jų funkcionavimu nei rūšiniu savitumu³³.

²⁸ T. Skuminavičiaus turto sąrašas, 1668 m. *LVIA*. F. 694. Ap. 1. B. 2. L. 1–3v.

²⁹ M. Slupskio turto sąrašas, 1694 m. *MAB RS*. F. 43–227. P. 401–424.

³⁰ Główka 2004: 94. Tarp Vilniaus miestiečių ypač populiarūs buvo Švč. Mergelės Marijos atvaizdai, stebuklingų paveikslų kopijos (Balaišytė 2002: 74).

³¹ Vienas tipinių paveikslų aukotojo garsinimo pavyzdžių – Juozapo Tomo Grigaliaus Šymako veikalas *Prerogatywa zakonu kaznodziejskiego <...> z kronik domowych zebrana <...>*“ (Vilnius, 1755). Šiame veikalė daugiausia minima paveikslus bažnyčioms aukojusi pasaulietinė diduomenė (Šymakas 2002: 207–222).

³² Nuo XVII a. kurtose Vilniaus ir Žemaičių vyskupų galerijose portretas, esantis analogiškų serijoje, išreiškė „apaštališkąją įpėdinystę perduodamą galią ir autoritetą“ (Jovaiša 2001: 768).

³³ Vyskupų kolekcionavimo pokyčiai pastebimi tik XVIII a. antrojoje pusėje, kai pradeda plisti specializuotos, itin gausios kolekcijos; jos vis labiau pasaulietišėja. Apšvietos epochos vyskupo kolekciją reprezentuoja Ignoto Jokūbo Masalskio rinkinys. Žr.: Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio turto sąrašas, 1795 m. *MAB RS*. F. 43–1170. L. 1–19.

JUOZAPO SAPIEGOS RINKINYS: KŪRINIŲ TIPAI, ŽANRAI IR FUNKCIJOS

Kaip dvasininkų ir kitų socialinių grupių tradicijoje vertintinas Juozapo Sapiegos dailės kūrinų rinkinys? Užuominos apie vyskupo Sapiegos įgytus dailės kūrinius ir jų paskirtį randamos laiškuose. Załuskis (tikriausiai Lenkijos referendorius, būsimasis Kijevo ir Černigovo vyskupas Józefas Andrzejus) 1747 03 11 iš Varšuvos rašė koadjutoriui, kad tikėdamasis jo palankumo siunčias kelis Jano Fryderiko Myliaus raižytus savo portreto egzempliorius³⁴.

Juozapo Sapiegos bičiulis, Vilniaus kanauninkas, būsimasis Žemaičių vyskupas Jonas Dominykas Lopacinskis³⁵ tikriausiai koadjutorui iš Gardino 1752 01 04 rašė:

„JM Ponas rūmų išdininkas [Aleksandras Mykolas Sapiega – A. P.]³⁶ įsakė man pulti JM Ponui Geradariui po kojomis pranešdamas, kad Zelvoje turi Šviesaus atminimo JM Pono maršalo [tikriausiai Aleksandro Pauliaus Sapiegos, koadjutoriaus tėvo, – A. P.] portretą, paliktą Pono Chmaros³⁷, ir nori jį atsivežti į seimelį, į Vilnių, labai giria šio portreto tapybą, o JM Ponas vaivada [Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė – A. P.] patvirtina, kad [atvaizdas] labai tikroviškas <...>“³⁸.

1751 01 11 laiške iš Gardino Lopacinskis vėl mini į Vilnių gabenamą „labai gerai tapytą“ paveikslą³⁹. 1752 01 25 laiške iš Gardino tikriausiai būtent jį įvardija kaip originalų maršalo portretą⁴⁰. Šie laišakai liudija portreto sureikšminimą, jo politinio poveikio įvertinimą Sapiegai artimoje socialinėje aplinkoje. Pavyzdys byloja paplitusias praktikas, kai kūriniai, saugoti privačiuose aristokratų rinkiniuose, perkeliama ir į viešąsias erdves tam, kad reprezentuotų asmenis, jų aukštą visuomeninį statusą. Cituoti šaltiniai parodo Sapiegų aplinkoje vertinamą portreto tikroviškumą ir autentiškumą.

Laiškuose taip pat yra užuominų apie asmens atvaizdą kaip vizualinį argumentą giminės kilmei pagrįsti. Genealogijų iliustracijas, tiek raižytas, tiek tapytas, užsakinėjo artimiausi koadjutoriaus giminaičiai. Portretais puošta giminės istorijos knygą ketino išleisti dar vyskupo

³⁴ „Kopiersztychu teraz mi od P[ana] Myliusa dedykowany 2. egzemplarze posyłam; a trzeci dla JM Ks[ieża] Łopacińskiego; a oryginał statecznej insynując łasce piszę się z najgłębszą submissją <...>“ (MAB RS. F. 139–1696. L. 24). Minimas greičiausiai 1746 m. Jano Fryderiko Myliaus raižytas Józefo Andrzejusa Załuskio portretas. Žr.: Łomnicka-Żakowska 2008: 143, 397. Il. XLIX. 12. Vienas laiške minimų atspaudų skirtas Vilniaus kanauninkui Jonui Dominykui Lopacinskiui.

³⁵ Koadjutorius nuolat susirašinėjo su J. D. Lopacinskiu. 1740 m. Jonas Dominykas Lopacinskis kartu su broliu Ignacu lydėjo Juozapą Sapiegą kelionėn į Europą. Žr.: Szczygielski 1973: 398–400.

³⁶ Aleksandras Mykolas Sapiega (1730–1793) – Juozapo Sapiegos brolio Brastos vaivados Kazimiero Leono Karolio (m. 1738) sūnus. Nuo 1750 m. – rūmų išdininkas, nuo 1754 m. – Polocko vaivada, nuo 1762 m. – lauko etmonas, nuo 1775 m. – kancleris.

³⁷ Tikriausiai Adomas Mykolas Stanislovas Chmara (1720–1805). 1743–1752 m. Slanime buvo Mykolo Antano Sapiegos dvaro išdininkas, 1784 m. tapo Minsko vaivada. Žr.: Mościcki 1937: 315–316.

³⁸ „JW JM Pan podskarbi nad[worny] kazał mi upaść do stóp JW JM P[ana] D[obrodziej]a z doniesieniem, że ma w Zelwie portret Ś[więtej] P[amięci] JW JM Pa[na] marszałka, zostawiony od JM Pa[na] Chmary, i chce go przywieźć z sobą na sejmiki do Wilna, bar[d]zo chwali malowanie tego portretu, a JW JM P[an] w[o]jewo[da] potwierdza, że cale podobny ma być <...>“ (MAB RS. F. 139–2554/2. L. 113).

³⁹ „Portret Ś[więtej] P[amięci] JW JM P[ana] marszałka, uzyskany z Zelwy i bar[d]zo dobrze malowany, oddał mi JW JM Pan podskarbi, jak wziął z Warszawy JM Pan Chmara, przetał się trochę, ale nie na twarzy, można będzie to łatwo poprawić, jak przywieżę go z sobą da Bóg do Wilna“ (MAB RS. F. 139–2554/2. L. 118v). Turbūt tas pats portretas minimas ir Lopacinskio laiške iš Gardino 1752 01 12: „<...> przez jadącego JM Pana Świąćckiego odsyłam portret warszawski dobrze upakowany“ (MAB RS. F. 139–2554/2. L. 120).

⁴⁰ „Oryginał portretu Ś[więtej] P[amięci] JW JM Pana marszałka mam in manibus i przywieżę z sobą“ (MAB RS. F. 139. B. 2554/2. L. 129).

senelis etmonas Kazimieras Jonas Sapeiga⁴¹. Išskirtiniai buvo vyskupo giminaičio LDK kanclerio Jono Frydricho Sapiegos užsakymai: Kodenyje didikas kūrė monumentalų portretinį giminės genealogijos paminklą⁴². Su kancleriu koadjutorių siejo bendri giminės politikos interesai, pomėgis knygoms. Koadjutoriaus susidomėjimą galbūt giminės kilmę iliustruojančiais vaizdais nurodo vienas Sapiegų susirašinėjimo fragmentų. LDK kancleris Jonas Frydrichas 1739 m. laiške tikriausiai koadjutoriui mini jam siunčiamą ištrauką iš Polubinskių „tapytos genealogijos“, kurią perkopijavus prašo atsiųsti atgal; taip pat nurodo Vilniaus akademijoje esančią knygą su Oginskių „raižyta genealogija“⁴³.

Apie reprezentacines atvaizdų funkcijas, kilmės ir statuso įvaizdinimo reikšmę liudija ir išlikę kūriniai⁴⁴. Vienas – nežinomo autoriaus tapytas Juozapo Sapiegos atvaizdas iš Vilniaus vyskupų galerijos (saugomas Lietuvos dailės muziejuje), kurio sukūrimo aplinkybės nėra žinomos⁴⁵. Kitas – Paweł Józefo Jędrzejowskio vario raižinys, sukurtas Varšuvoje 1746 metais⁴⁶. Viena vertus, pažymėtinas nedidelis kūrinių formatas, skirtas privačiai erdvei, kita vertus – galimybė dauginti, o kartu ir platinti grafikos kūrinių atspaudus bei propaguoti portretuojamojo įvaizdį. Reprezentacinę kūrinių paskirtį atitinka iliustratyvi jo kompozicija, konstruojama pagal įprastą iškilmingą sėdinčios figūros modelį, kuris sutampa su XVIII a. aristokratijos ir vyskupų vaizdavimo tradicija. Kompozicijoje išraižyti valdžios ir galios ženklai – pontifikalinė apranga, krucifiksas ir knyga, giminės herbas – liudija asmens priklausomybę aukštiesiems dvasininkams ir didikų giminei. Sapiegų herbą gaubia ir kiti vyskupo galios bei diduomenės atributai: infula, pastoralas, vyskupo kepurė, kunigaikščio mitra. Įrašai kompozicijos apačioje byloja apie asmens pasiektas aukštas valstybines ir bažnytines tarnybas.

Minėti dailės objektai ir rašytiniai šaltiniai suteikia fragmentiškų duomenų apie dailę koadjutoriaus dvare, vyskupo aplinkoje itin vertintą portretą ir jo reprezentacinę reikšmę. Daugiausia informacijos apie Juozapo Sapiegos kolekcionavimą teikia pomirtinio turto inventorių, saugomas Lvoje, Vasylio Stefanyko vardo nacionalinės mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje (žr. priedą). Dokumentas datuotas 1754 12 24, t. y. praėjus trims savaitėms po vyskupo mirties. Koadjutoriaus brolio Mykolo Antano Sapiegos dvaro ūkinėje knygoje išlikęs šaltinis leidžia spėti, jog surašyti daiktai veikiausiai buvo jo paveldėti, tad tolimesnės kolekcijos daiktų istorijos būtų galima ieškoti būtent šio didiko dvaro dokumentuose⁴⁷. Minėtas inventorių – vienintelis išlikęs liudijimas apie rinkinį, tad vyskupo kolekcionavimui pažinti turi išskirtinę vertę.

⁴¹ Kałamajska-Saeed 2006: 59–60.

⁴² Ten pat.

⁴³ „także Połubińskich ekscept z malowanej Genealogii w Czarnawczycach, której utrum[que] przekopiowałwszy, egzemplar[z] proszę mi nazad odesłać“, „Ogińskich jest także sztychowana Genealogia idących od książąt Ruskich i świeże opus Annibal ad portas przez księdza Pezarskiego wydane“ (Jono Frydricho Sapiegos laiškas koadjutoriui iš Kodenio, 1739 12 03. *MAB RS. F. 139–4601/4. L. 204v, 205–205v*). Ištraukos pabaigoje minimas Andrzejaus Pezarskio veikalas (Pezarski 1732), puoštas Oginskių herbu (*MAB RS. L–18/893*).

⁴⁴ Juozapo Stanislovo Sapiegos atvaizdai įvardijami ir kituose jo giminaičių šaltiniuose, pavyzdžiui, brolio Mykolo Antano Sapiegos dailės rinkiniuose (Paliušytė 2007: 432).

⁴⁵ Inventoriaus Nr. LDM T 2333. Kūrinys publikuotas: *Lietuvos sakralinė dailė*. 2003: 250. Il. V. 22.

⁴⁶ Paweł Józefo Jędrzejowskio raižytas Juozapo Stanislovo Sapiegos portretas (1746 m., Varšuvos nacionalinis muziejus (Museum Narodowe w Warszawie): Gr. Pol. 170853, neg. 170853). Publikuotas: *Łomnicka-Żakowska* 2008: 318. Il. XXVIII.2.

⁴⁷ Įrašas A. M. Sapiegos ūkinės knygos pradžioje byloja, jog ji – iš Minsko vaivados Adomo Mykolo Stanislovo Chmaros bibliotekos.

Aptariamas dokumentas – tai tipiškas ne itin išsamus pomirtinio turto surašymas: jame neįvardytos daiktų kainos, nenurodyta jų kilmė, kūrinių autoriai, bet apibūdintos objektų rūšys, medžiagos, kūrinių žanrai, temos. Paveikslai įvardyti greta kitų vadinamojo „aukštutinio izdo“ daiktų, kuriems priskirti ir prabangos daiktai: stalo ir kitas sidabras, alavo, vario dirbiniai, audiniai ir drabužiai, baldai. Sapiegos kaip vyskupo statusą liudija ir liturginių reikmenų grupė, tarp kurių yra vyskupo insignijos, pastoralas, iškilmių drabužiai. Drabužių ir indų rinkinys tarp kitų vyskupų neišsiskiria nei kiekiu, nei pobūdžiu. Jis kuklesnis, pavyzdžiui, už Vilniaus vyskupo Mykolo Jono Zenkavičiaus rinkinį⁴⁸.

Labiau išskirtinės apimties ir turinio – „Paveikslų, portretų ir relikvijų“ rinkinys. Dailės kūrinių skirstymas XVIII a. pirmosios pusės inventoriuose dar įvairuoja, bet LDK kultūrai būdingas paveikslų ir relikvijų priskyrimas artimai reiškinė rūšiai, galinčiai sudaryti vieną grupę, atsiskleidžia ir regiono dailės rinkiniuose⁴⁹. Sapiegos rinkinyje – tipiška LDK baroko kolekcijai objektų rūšių, žanrų, medžiagų, technikų įvairovė. Aptariamam laikotarpiu LDK nepaplito pagal dailės rūšis ir technikas specializuoti rinkiniai, pavyzdžiui, piešinių ir raizinių kolekcijos, kurios visoje Europoje populiarios XVIII a. pirmojoje pusėje. Labiau specializuotas objektų grupavimas LDK paplis tik XVIII a. pabaigoje, Apšvietos epochos rinkiniuose.

Reikšmingą Sapiegos rinkinio dalį sudaro šventųjų relikvijų: tai septyni relikvijoriai (Švč. Mergelės Marijos, Viešpaties Jėzaus, šv. Pranciškaus Salezo) ir dėžutė su neįvardytais relikvijomis. Šios devocionalijos sparčiai plito privačioje erdvėje potridentinės epochos Lietuvoje⁵⁰.

Vyskupo rinkinyje vyrauja religinės tematikos kūriniai, ne tik tapytos kompozicijos, bet ir skulptūros, vario raižiniai. Inventoriuje išvardyti dirbiniai iš skardos, gintaro, vaško, stiklo, atlaso, riešuto kiaučių ir plunksnų. Sakraliniai kūriniai yra įvairių rūšių, temų ir ikonografinių motyvų, jų spektras yra platesnis nei įprasta daugeliui kitų rinkinių. Įsidėmėtina šventųjų atvaizdų įvairovė. Vis dėlto vyrauja pirmųjų amžių krikščionys, viduramžių šventieji ir vos keli – Bažnyčios reformos laikotarpio asmenys. Taip atsiskleidžia dar Tridento susirinkimo akcentuota ir LDK krikščioniškoje kultūroje įtvirtinta (galbūt ne be jėzuitiško lavinimo programos indėlio) „senosios tradicijos“ vertė. Rinkinyje saugoti nedideli šventųjų atvaizdai buteliukuose – XVIII a. populiarėjanti devocionalijos forma. Sapiegos inventoriuje surašyti pavyzdžiai – vieni ankstyviausių žinomų šio pobūdžio kūrinių paliudijimų Lietuvoje⁵¹.

Greta tradicinių sakralinių objektų LDK kolekcijose saugomi portretai sudarė apie 26 % visų inventoriuje įvardytų atvaizdų. Kolekcijoje ryškus giminės reprezentavimas: tarp rinkinio portretų vyrauja Sapiegų atvaizdai (apie 52 % visų portretų). Yra savininko tėvų ir jo paties kartos giminaičių portretų, taigi sena kilmė čia nėra parodoma. Šiuo požiūriu rinkinys skiriasi nuo LDK kanclerio Jono Frydricho Sapiegos kolekcijos, kurioje būta itin daug genealogiją iliustruojančių atvaizdų: tiek giminės, tiek kitų aristokratų, taip pat įvairių Europos valdovų

⁴⁸ Vilniaus vyskupo Mykolo Jono Zenkavičiaus turto sąrašas, 1761 05 18. *MAB RS. F. 43–26750. L. 1–5.*

⁴⁹ Apie relikvijų ir stebuklingo paveikslų giminumą žr.: Stankevičienė 2002: 198; Račiūnaitė 2006: 129–148. Panašus grupavimas išlieka ir vėliau, pvz., Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio rinkinyje išskirta grupė: „Paveikslai, relikvijoriai, portretai“ (Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio turto sąrašas. Vilnius, 1795 m. *MAB RS. F. 43–1170. L. 11.*)

⁵⁰ Jovaiša 2005: 185–228.

⁵¹ Pavyzdžių išliko Lietuvos bažnyčiose ir muziejuose: Regimantos Stankevičienės, Gabijos Surdokaitės informacija.

kilmę aiškinančių kompozicijų⁵². Juozapo Sapiegos rinkinyje daug vyskupo laikų didikų ir Bažnyčios hierarchų portretų, pabrėžiama ne tiek savininko kilmė, kiek jo aktualūs politiniai ryšiai ir rangas. Dvasininkų aukštuomenė čia keičia tradicinius didikų kolekcijoms valdovų portretus ir siejasi su kolekcijos šeimininko statusu – atstovavimu bažnytinei valdžiai.

Nedidelę kolekcijos dalį sudaro kitų žanrų kūriniai: peizažai, animalistiniai, alegoriniai ir istoriniai (ar mitologiniai) paveiksliai. Nors dalis XVII–XVIII a. Europos aristokratijos pirmenybę teikia istorinio, mitologinio, alegorinio žanro kūriniams, vadinamieji „žemieji žanrai“ – natiurmortai, peizažai – sparčiai populiarėja⁵³. Įvairiuose Europos regionuose yra pastebima, kaip peizažai, ilgą laiką laikyti lengvo žanro regėjimo malonumui skirtomis interjero puošmenomis, palaipsniui iš privačių erdvių keliami į viešas reprezentacines įgija naują reikšmingų kūrinių statusą⁵⁴. Gamtos vaizdų randama toli gražu ne kiekviename LDK rinkinyje, bet XVIII a. jie neišskirtiniai, nors paprastai sudaro nedidelę rinkinio dalį. Artimoje vyskupui aplinkoje, kai kurių jo giminaičių kolekcijose „žemųjų žanrų“ kūrinių yra itin daug, pavyzdžiui, vyskupo brolio LDK pakanclerio Mykolo Antano Sapiegos rinkiniuose⁵⁵. Taigi peizažo buvimas vyskupo Sapiegos rinkinyje liudija jo sąsajas su bendrosiomis XVIII a. LDK diduomenės kolekcionavimo tendencijomis.

1754 M. JUOZAPO STANISLOVO SAPIEGOS DAILĖS RINKINYS

1.	Religiniai atvaizdai ⁵⁶	59
2.	Portretai	31
3.	Istoriniai (mitologiniai?) paveiksliai	8
4.	Alegoriniai paveiksliai	5
5.	Peizažai	4
6.	Animalistiniai atvaizdai	2
7.	Neįvardyto žanro paveiksliai	9
	Iš viso	118

Portretai

1.	Sapiegos	16
2.	Bažnyčios hierarchai	11
3.	Kiti LDK ir Lenkijos didikai	4
	Iš viso	31

⁵² J. F. Sapiegos pomirtinio turto sąrašo fragmentai. Kodenis (?), 1751. *LVIA*. F. 1292. Ap. 1. B. 78. L. 5–20. Didelė dalis darbų neįvardyti, tarp nurodytų temų ir žanrų – Sapiegų ir Prancūzijos, Ispanijos, Lenkijos karalių genealogijos, Švč. Mergelės Marijos, Viešpaties Jėzaus, šv. Jono, šv. Kazimiero atvaizdai, Sapiegų portretai, gėlių natiurmortas.

⁵³ Pomian 1996: 150.

⁵⁴ Ten pat.

⁵⁵ Jo kolekcija išsiskyrė kūrinių žanrų, technikų ir kilmės įvairove. Žr.: Paliušytė 2007: 429–438.

⁵⁶ Įtraukti ne tik paveiksliai, bet ir šventųjų atvaizdai buteliukuose, visame rinkinyje jų 12.

1721 M. PRANCIŠKAUS BELDOVSKIO DAILĖS RINKINYS

1.	Religiniai atvaizdai	56
2.	Portretai	12
3.	Bataliniai paveikslai	3
4.	Natiurmortai	2
5.	Neįvardyto žanro paveikslai	7
	Iš viso	80

Portretai

1.	Valdovai	4
2.	Beldovskis ir jo žmona	2
3.	Bažnyčios hierarchai	2
4.	Kiti ⁵⁷	4
	Iš viso	12

Kokia Sapiegos kolekcijos vieta tarp kitų XVIII a. pirmosios pusės LDK rinkinių? Palyginkime Sapiegos rinkinį su XVIII a. pirmosios pusės pasiturinčio Vilniaus pirklio Pranciškaus Beldovskio⁵⁸ rinkiniu, išskirtiniu tarp XVIII a. Vilniaus miestiečių tiek apimtimi, tiek žanrų įvairove, vertingu ir Vidurio Europos kontekste⁵⁹. Nors šis ir keliais dešimtmečiais vėliau aprašytas Sapiegos rinkinys yra panašus apimtimi, tapybos žanrais, vis dėlto matyti kai kurie savininkų socialinės padėties ir statuso nulemti skirtumai. Didelę Sapiegos rinkinio dalį sudarė devocionalijos, relikvijoriai (jų neturėjo Beldovskis), kur kas daugiau nei pas pirklių portretų ir panašus religinių atvaizdų kiekis. Juozapo Sapiegos rinkinys žanriniu požiūriu vos įvairesnis už Pranciškaus Beldovskio. Tuo tarpu Vilniaus pirklio kolekcijoje būta daugiau istorinių portretų, kaip antai XVII a. Abiejų Tautų Respublikos valdovo Jono Sobieskio ir jo žmonos, Romos imperatoriaus Nerono. Sapiegos rinkinys labiau atskleidžia statusą ir aukštą kilmę pabrėžiantį aktualų savininko ryšį su jo kartos diduomene. Šio rinkinio turinio ir apimties išskirtinumas dar labiau išryškėja palyginus su miestiečių, ypač vidutinių, kolekcijomis⁶⁰.

Apimtimi ir žanrų įvairove Sapiegos rinkinys pranoko eilinių ir daugelio XVII a. antrosios pusės–XVIII a. pirmosios pusės LDK aukštesniųjų dvasininkų kolekcijas, pavyzdžiui, vieną stambesnių Baltarusijos sufragano Mikalojaus Slupskio rinkinį, ir ne tik objektų kiekiu, bet ir pasaulietinės tapybos, visuomenėje XVIII a. populiarėjančių žanrų, giminės narių portretų pavyzdžiais.

Ryškus teminis Sapiegos rinkinio ryšys ir su kolekcininkų elito, didikų, rinkiniais. Tiesa, Sapiegos kolekcija nei kiekiu, nei žanrine įvairove neprilygsta didžiausiems XVIII a. vidurio LDK rinkiniams, pavyzdžiui, Nesvyžiaus šakos Radvilų⁶¹. Tačiau jis artimas ir net šiek tiek pranoksta

⁵⁷ Dokumente nurodyti neįvardytus (Beldovskio?) vaikus ir ispanus vaizduojantys paveikslai. Galbūt tai žanrinės kompozicijos.

⁵⁸ P. Beldovskio pomirtinio turto sąrašas, 1721 m. LVIA. SA–5124. L. 270–298.

⁵⁹ Balaišytė 2002: 74.

⁶⁰ XVIII a. pirmosios pusės Vilniuje jos sudarytos iš 2–24 kūrinių (Balaišytė 2002: 72).

⁶¹ Karkucińska 2000: 303–320.

kai kurių kitų įtakingų didikų rinkinius, pavyzdžiui, LDK kanclerio Jono Frydricho Sapiegos kolekciją Kodenyje ar pakanclerio Mykolo Antano Sapiegos rinkinius atskiruose jo dvaruose⁶².

Taigi Sapiegos rinkinys giminingas kitų XVIII a. LDK visuomenės elito atstovų kolekcijoms. Nepaisant ryškiai sakralizuoto rinkinio pobūdžio, jame didelę dalį sudaro pasaulietinės tapybos pavyzdžiai, portretai, kurie reprezentuoja savininką ne tik kaip aukšto rango dvasininką, bet ir kaip didikų giminės narį. Ligtolinėms dvasininkų kolekcijoms mažiau būdingi peizažai ir animalistinio žanro kūriniai liudija bendruosius XVIII a. LDK kolekcijų turinio pokyčius, visuomenėje palaipsniui koreguojamą vertingo, prestižinio rinkinio sampratą. Gausus ir įvairus žanrinis požiūriu Sapiegos rinkinys, ko gero, vienas išskirtiniausių LDK dvasininkijos istorijoje. Susietas su ankstesne vyskupų rinkinių tradicija, jis atskleidžia Baroko pabaigos dvasininko skonį, jo kolekcijos pasaulietiškejimą LDK kultūroje artėjant Apšvietai.

PRIEDAS

Juozapo Stanislovo Sapiegos pomirtinio turto inventoriaus fragmentas, 1754 12 24. Lvovo Vasylio Stefanyko vardo nacionalinės mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius (*Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника НАН України*). F. 103. Archiwum Sapiechów. 551/ III d. L. 62v–64.

[l. 62v] Obrazy, portrety i relikwiarze różne

Obraz św. Józefa z ramami.

Obrazy dwa Najświętszej Panny z ramami.

Gipsowe dwa. Jeden św. Rozalii. Drugi św. Marii Magdaleny.

Obrazów blaszanych dwa.

Obraz Pana Jezusa.

Obraz błogosławianego Józefa Kalasantego.

Weronika za szkłem z ramami połączanymi.

Obraz św. Romualda.

Obraz św. Brunona.

Obraz P[an]a JEZUSA, bok otwierający za szkłem.

Agnus DEI za szkłem.

Także.

Obraz św. Marii Magdaleny z ramami połączanymi.

Krucyfiks z słoniowej kości z ramami połączanymi.

Krucyfiks drewniany.

Obrazów historii św. Wincentego lakierowanych sztuk osm.

Orzechów dwa. W jednym Pan JEZUS na krzyżu i św. Tadeusz. W drugim św. Józef, Najświętsza Panna, Pan JEZUS i św. Andrzej.

Obrazy dwa. Jeden Pana JEZUSA. Drugi Najśw[iętszej] Panny za lustrami.

Obraz Najświętszej Panny w srebrnych ramach.

Obraz św. Wincentego à Paulo.

Obraz św. Marii Magdaleny w ramach połączanych.

Obraz P[an]a JEZUSA za szkłem w ramach złotych.

⁶² J. F. Sapiegos pomirtinio turto sąrašo fragmentai, Kodenis (?), 1751 m. LVIA. F. 1292. Ap. 1. B. 78. L. 5–20; Paluišytė 2007: 429–438.

- [l. 63] Relikwiarz duży Najświętszej Panny.
 Obraz P[ana] JEZUSA na atłasie.
 Relikwiarzyk za szkłem św. Franciszka Salezjusza.
 Relikwiarzyk w kokowej puszcze.
 Relikwiarz Serca Pana JEZUSA.
 Trzy portrety woskowe papieży.
 Sztuka kwiczoł na desce malowany.
 Obraz serca P[an]a JEZUSA.
 Obraz okrągły za szkłem św. Jana.
 Obraz okrągły za szkłem św. Pawła.
 Obraz okrągły za szkłem św. Piotra.
 Obraz Najśw[iętszej] Panny za szkłem.
 Obrazów średnich dwa. Jeden św. Piotra. Drugi Najświętszej Panny.
 Obraz mały P[an]a JEZUSA.
 Stłuczonych obrazków pięć.
 Obrazy dwa za szkłem. Jeden św. Marii Magdaleny. Drugi św. Piotra.
 P[an] JEZUS w flaszce.
 Św. Józef w flaszce.
 P[an] Jezus w flaszce.
 Św. Jan w flaszce.
 Św. Kazimierz w flaszce.
^a Portretów dwa^{a63} JW JM P[an]a Sapiehy w[o]j[e]w[o]dy wileń[skiego]. Jeden wielki z ramami, drugi mały bez ramów.
 Portret JW JM P[an]a Sapiehy podkanclerzego WKsL.
^b Portret JW JM^{b64} P[an]a Sapiehy marszałka w[ielkiego] WKsL.
 Portret JW JM P[an]a Pawła Sapiehy bez ramów jeden.
^c Portret JW^{c65} JM Pani marszałkowej lit[ewskiej] jeden.
 Portret JM Ks[ię]ża Puzyny biskupa inflań[ckiego].
 Portretów małych za szkłem JWW ich M P[an]ów w Sapiehów sześć.
 Portretów kopersztychowych dwa, jeden JW JM P[an]a Sapiehy kanclerza w[ielkiego] WKsL, drugi JO Ks[ię]cia Jmci Czartoryskiego kanclerza w[ielkiego] WKsL.
 [l. 63v] Portret papieża Benedykta XIV.
 Portret kardynała Paulucego.
 Portret JW JM Ks[ię]ża Zienkowicza biskupa wileń[skiego].
 Portret JW Ks[ię]cia Jmci Radziwiłła w[o]j[e]w[o]dy wileń[skiego].
 Portret JW JM P[an]a Masalskiego kasztelana wileń[skiego].
 Portret JW JM P[an]a podkanclerzego za szkłem.
 Portret JW JM Ks[ię]ża koadjutora wileń[skiego] za szkłem.
 Portret JW JM P[an]a w[o]j[e]w[o]dy połockiego za szkłem.
 Portretów JW JM Ks[ię]ża biskupa żmudz[kiego] dwa.
 Na deskach malowanych sztuk dwie.
 Sztuka zajęć malowany.

⁶³ a-a Rankraštyje pabraukta.

⁶⁴ b-b Rankraštyje pabraukta.

⁶⁵ c-c Rankraštyje pabraukta.

Historia kolosy na lustrach sadzone, sztuk osm w ramach czarnych.
 Portrecik mały papieża Benedykta XIV.
 Św. Tadeusz w flaszcze.
 Św. Antoni w flaszcze.
 P. JEZUS Nazarański w flaszcze.
 Trzy figury św. Jana w flaszeczkach.
 Św Stanisław w flaszcze.
 Obraz bursztynowy Najśw[iętszej] Panny.
 P. JEZUS w piórku.
 Statua Najśw[iętszej] Panny drewniana.
 Krucyfiks bursztynowy złamany.
 Imbryczek mały gliniany z łańcuszkiem złotym.
 Fil[i]żanek do kawy dwie, do herbaty dwie.
 Portret JW JM P[an]a Sapiehy na blaszce miedzianej.
 Metalów srebrnych trzy. Połączanych dwa.
 Farfurka szara kamienna jedna.
 Birot dębowy z dziesięciu szufladami.
 Relikwiarzów za szkłem P[an]a JEZUSA trzy.
 [l. 64] Portatył jeden. I kamień także do portatyłu.
 Puszczyka z relikwiami blaszana.
 Obraz na blasze z armaturą połączaną JM P[an]a w[o]dy wileń[skiego].
 Landszafcików papierowych za szkłem cztery.
 Kopersztychów 5. Sensuum sztuk pięć.

[Vertimas]

Paveikslai, portretai ir įvairūs relikvijoriai

Įrėmintas šv. Juozapo atvaizdas.
 Du įrėminti Švč. Mergelės Marijos atvaizdai.
 Du gipsiniai atvaizdai: vienas – šv. Rozalijos, kitas – šv. Marijos Magdalenos.
 Du skardiniai paveikslai.
 Viešpaties Jėzaus atvaizdas.
 Palaimintojo Juozapo Kalasanto atvaizdas.
 Šv. Veronikos atvaizdas įstiklintuose paaukuotuose rėmuose.
 Šv. Romualdo atvaizdas.
 Šv. Brunono atvaizdas⁶⁶.
 Viešpaties Jėzaus, atveriančio šoną, įstiklintas atvaizdas.
 Dievo avinėlis po stiklu.
 Tas pats.
 Šv. Marijos Magdalenos atvaizdas paaukuotuose rėmuose.
 Dramblio kaulo krucifiksas paaukuotuose rėmuose.
 Medinis krucifiksas.
 Aštuoni lakuoti šv. Vincento gyvenimo paveikslai.
 Du riešuto kiautai: viename – Nukryžiuotas Viešpats Jėzus ir šv. Tadas, kitame – šv. Juozapas,

⁶⁶ Apie šv. Brunono kulto ir jo atvaizdų reikšmę Sapiegų giminės istorijoje žr.: Janonienė 2002: 7.

Švč. Mergelė Marija, Viešpats Jėzus ir šv. Andriejus.

Du atvaizdai nugarinėje veidrodžių pusėje (?): vienas – Viešpaties Jėzaus, kitas – Švč. Mergelės Marijos.

Švč. Mergelės Marijos atvaizdas sidabro rėmuose.

Šv. Vincento Pauliečio atvaizdas.

Šv. Marijos Magdalenos atvaizdas paaukuotuose rėmuose.

Viešpaties Jėzaus atvaizdas įstiklintuose aukso rėmuose.

Didelis Švč. Mergelės Marijos relikvijorius.

Viešpaties Jėzaus atvaizdas ant atlaso.

Šv. Pranciškaus Salezo įstiklintas relikvijoriukas.

Kokoso taurės pavidalo relikvijoriukas (?).

Viešpaties Jėzaus Širdies relikvijorius.

Trys vaškiniai popiežių portretai.

Pilkasis strazdas, nutapytas ant lentos.

Viešpaties Jėzaus Širdies atvaizdas.

Apskritas įstiklintas šv. Jono atvaizdas.

Apskritas įstiklintas šv. Pauliaus atvaizdas.

Apskritas įstiklintas šv. Petro atvaizdas.

Įstiklintas Švč. Mergelės Marijos atvaizdas.

Du vidutinio dydžio paveikslai: vienas – šv. Petro, kitas – Švč. Mergelės Marijos.

Mažas Viešpaties Jėzaus atvaizdas.

Penki sudaužyti paveikslėliai.

Du įstiklinti paveikslai: vienas – šv. Marijos Magdalenos, kitas – šv. Petro.

Viešpaties Jėzaus atvaizdas buteliuke.

Šv. Juozapo atvaizdas buteliuke.

Šv. Jono atvaizdas buteliuke.

Viešpaties Jėzaus atvaizdas buteliuke.

Šv. Kazimiero atvaizdas buteliuke.

Du JM pono Vilniaus vaivados Sapiegos⁶⁷ portretai, vienas – didelis, įrėmintas, kitas – mažas, be rėmų.

JM pono LDK pakanclerio Sapiegos⁶⁸ portretas.

JM pono LDK maršalo Sapiegos⁶⁹ portretas.

Vienas JM pono Pauliaus Sapiegos portretas be rėmų.

Vienas JM ponios LDK maršalienės⁷⁰ portretas.

JM kunigo Livonijos vyskupo Puzinos⁷¹ portretas.

Šeši maži įstiklinti JM ponų Sapiegų portretai.

Du varyje raižyti portretai, vienas – JM pono LDK kanclerio Sapiegos⁷², kitas – JŠ kunigaikš-

⁶⁷ Tikriausiai Kazimieras Jonas Sapiega (apie 1642–1720), Vilniaus vaivada 1682–1703 m.

⁶⁸ Mykolas Antanas Sapiega (1711–1760), LDK pakancleris nuo 1752 m.

⁶⁹ Aleksandras Paulius Sapiega (1672–1732), LDK rūmų maršalas, vyskupo Juozapo Stanislovo Sapiegos tėvas.

⁷⁰ Marija Kotryna de Béthune (m. 1722), Aleksandro Pauliaus Sapiegos žmona, vyskupo Juozapo Stanislovo Sapiegos motina.

⁷¹ Juozapas Puzina (m. 1752), Livonijos vyskupas nuo 1740 m.

⁷² Tikriausiai Jonas Frydrichas Sapiega (1680–1751), LDK kancleris nuo 1735 m.

čio LDK kanclerio Čartoriskio⁷³.
 Popiežiaus Benedikto XIV⁷⁴ portretas.
 Kardinolo Pauluci⁷⁵ portretas.
 JM kunigo Vilniaus vyskupo Zenkavičiaus⁷⁶ portretas.
 JM kunigaikščio Vilniaus vaivados Radvilos⁷⁷ portretas.
 JM pono Vilniaus kašteliono Masalskio⁷⁸ portretas.
 Įstiklintas JM pono pakanclerio⁷⁹ portretas.
 Įstiklintas JM kunigo Vilniaus vyskupo koadjutoriaus⁸⁰ portretas.
 Įstiklintas JM pono Polocko vaivados⁸¹ portretas.
 Du JM kunigo Žemaitijos vyskupo⁸² portretai.
 Du ant lentų tapyti darbai.
 Tapytas kiškio atvaizdas.
 Siužetinis atvaizdas, aštuoni „kolosai“ ant veidrodžių (?) juoduose rėmuose.
 Popiežiaus Benedikto XIV mažas portretėlis.
 Šv. Tado atvaizdas buteliuke.
 Šv. Antano atvaizdas buteliuke.
 Jėzaus Nazariečio atvaizdas buteliuke.
 Trys šv. Jono figūros buteliukuose.
 Šv. Stanislovo Kostkos atvaizdas buteliuke.
 Gintarinis Švč. Mergelės Marijos atvaizdas.
 Viešpaties Jėzaus atvaizdas plunksnelėje.
 Medinė Švč. Mergelės Marijos statula.
 Sulaužytas gintarinis krucifiksas.
 Mažas molinis arbatinukas su auksine grandinėle.
 Du kavos ir du arbatos puodeliai.
 JM pono Sapiegos portretas ant vario skardos.
 Trys sidabriniai metalo dirbiniai, du – paauksuoti. Vienas pilkas fajanso indas.
 Ažuolinis biuras su dešimčia stalčių.
 Trys įstiklinti Viešpaties Jėzaus relikvijoriai.
 Vienas portatilis ir akmuo prie jo.
 Skardinė dėžutė su relikvijomis.
 JM pono Vilniaus vaivados⁸³ atvaizdas ant skardos su paauksuotais ginklų motyvais.
 Keturi popieriniai įstiklinti peizažai.
 Penki vario raižiniai, penkių pojūčių atvaizdai.

Gauta 2009 10 15
 Parengta 2009 10 22

⁷³ Mykolas Frydrikas Čartoriskis (1696–1775), kancleris nuo 1752 m.

⁷⁴ Benediktas XIV (1675–1758), popiežius nuo 1740 m.

⁷⁵ Tikriausiai Camillo Paolucci (1692–1763), kardinolas nuo 1743 m.

⁷⁶ Mykolas Jonas Zenkavičius (1730–1762), Vilniaus vyskupas nuo 1730 m.

⁷⁷ Tikriausiai Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė (1702–1762), Vilniaus vaivada nuo 1744 m.

⁷⁸ Mykolas Juozapas Masalskis (iki 1700–1768), Vilniaus kaštelionas nuo 1744 m., būsimasis LDK etmonas.

⁷⁹ Tikriausiai Mykolas Antanas Sapiega.

⁸⁰ Tikriausiai Juozapo Stanislovo Sapiegos.

⁸¹ Aleksandras Mykolas Sapiega (1730–1793), Polocko vaivada nuo 1754 m.

⁸² Antanas Domininkas Tiškevičius (1740–1762), Žemaičių vyskupas nuo 1740 m.

⁸³ Tikriausiai Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė.

Literatūra ir šaltiniai

- Balaišytė, L. Dailė Vilniaus miestiečių gyvenime XVII a. II pusėje–XVIII a.: dailės rinkiniai ir municipaliniai užsakymai. *Lietuvos menas permainų laikais. Kultūrologija*. 9. Sud. A. Aleksandravičiūtė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2002. 64–78.
- Dumanowski, J. *Świat rzeczy szlachty wielkopolskiej w XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2006.
- Główka, D. Testamenty i inwentarze pośmiertne mienia duchownych katolickich w Rzeczypospolitej jako źródło do badań pobożności indywidualnej. *Barok: Historia–Literatura–Sztuka*. 2004. XI/2: 89–96.
- Janonienė, R. Šv. Brunono paveikslas iš Vilniaus Bernardinų bažnyčios. *Menotyra*. 2002. 3(28): 3–8.
- Jovaiša, L. Šventųjų relikvijų ir jų gerbimas Lietuvoje (1387–1655). *Šventieji vyrai, šventosios moterys: Šventųjų gerbimas LDK: XV–XVII a.* Sud. M. Paknys. Vilnius: Aidai, 2005. 185–228.
- Jovaiša, L. Vyskupas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*. Sud. V. Ališauskas ir kt. Vilnius: Aidai, 2001. 763–784
- Kałamajska-Saeed, M. *Genealogia przez obrazy. Barokowa ikonografia rodu Sapiechów na tle staropolskich galerii portretowych*. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2006.
- Karkucińska, W. *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676–1746). Działalność gospodarcza i mecenat*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2000.
- Kaufmann DaCosta, T. From Mastery of the World to Mastery of Nature: The Kunstkammer, Politics, and Science. *The Mastery of Nature: Aspects of Art, Science, and Humanism in the Renaissance*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1993.
- Lietuvos sakralinė dailė: XI–XX a. pradžia*. T. 1: Tapyba, skulptūra, grafika. Sud. D. Tarandaitė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2003.
- Łomnicka-Żakowska, E. *Grafika polska XVIII wieku. Rytownicy polscy i w Polsce działający*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2008.
- Mościcki, H. Chmara Adam Michał Stanisław. *Polski słownik biograficzny*. T. III. Kraków, 1937. 315–316.
- North, M. *Kunstsammlungen und Geschmack in ausgehenden 18. Jahrhundert: Frankfurt un Hamburg im Vergleich. Kunstsammeln und bürgerlicher Geschmack im 18. Jahrhundert*. Berlin: Berlin Verlag, 2002. 85–103.
- North, M. *Material Delight and the Joy of Living: Cultural Consumption in the Age of Enlightenment in Germany*. Aldershot: Ashgate Publishing, 2008.
- Paknys, M. Vilniaus miestiečių tapybos rinkiniai XVII a. II pusėje. *Menotyra*. 2000. 2(19): 30–32.
- Paliušytė, A. Uwagi o artystach i dziełach sztuki na dworze Michała Antoniego Sapiehy (1711–1760). *Sapiehowie epoki Kodnia i Krasiczyna*. Red. K. Sępnik. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. 429–438.
- Pezarski, A. Annibal ad portas, Vlodimirus monarcha Russiae in facie et acie <...> Oginsciana domus <...> ad proavitam portam <...> Ignatij de Kozielsk Oginski, mareschalli Tribunalis M. D. L. <...> genealogica productus serie. Varsavia: Typis Regii Collegii Societatis Jesu, 1732.
- Piechnik, L. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. T. 4: *Odrodzenie Akademii Wileńskiej, 1730–1773*. Rzym: Institutum Historicum Societatis Jesu, 1990.
- Pomian, K. *Zbiernicze i osobliwości. Paryż–Wenecja: XVI–XVIII wiek*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1996.
- Prószyńska, Z. Kanonika żmudzkiego, Józefa Łopacińskiego expensa na obrazy i szychy podczas rzymskiej podróży w latach 1773–1775. *Roczniki Humanistyczne*. 2000–2001. T. XLVIII–XLIX. Zesz. 4: 379–393.
- Račiūnaitė, T. Marijos puošmenos: Šventųjų relikvijų Kodenio Šv. Marijos bažnyčioje. *Šventųjų relikvijų Lietuvos kultūroje. Acta Academiae Artium Vilnensis*. 41. Sud. T. Račiūnaitė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006. 129–148.
- Ragauskas, A. *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2002. 407–411.
- Stankevičienė, R. Stebuklingi Lietuvos dominikonų provincijos paveikslai. *Paveikslas ir knyga: LDK dailės tyrinimai ir šaltiniai. Acta Academiae Artium Vilnensis*. 26. Sud. T. Račiūnaitė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002. 195–206.

24. Szczygielski, W.; Łopaciński, J. D. *Polski słownik biograficzny*. T. XVIII/3. Zesz. 78. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1973. 398–400.
25. Šymakas, J. T. G. Švč. Mergelė Marija pamokslininkų ordiną puošia įvairiomis relikvijomis ir savo bei sūnaus stebuklingais paveikslais. Vertė R. Stankevičienė. *Paveikslas ir knyga: LDK dailės tyrimai ir šaltiniai*. *Acta Academiae Artium Vilnensis*. 26. Sud. T. Račiūnaitė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002. 207–222.
26. *Vilniaus katedros lobynas*. Albumas. Sud. R. Budrys, V. Dolinskas. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2002.
27. Zielińska, Z. Sapieha Józef Stanisław. *Polski słownik biograficzny*. T. XXXV/1. Zesz. 144. Warszawa, Kraków. 1994. 24–27.

AISTĖ PALIUŠYTĖ

The art collection of the Vilnius coadjutor bishop Józef Stanisław Sapieha (1708–1754): representation of social status

Summary

In the focus of the article is the art collection of the Vilnius coadjutor bishop Józef Stanisław Sapieha, with a particular emphasis on its representational nature. The basic sources of reference are the inventory of Sapieha's posthumous property of 1754 held at the Manuscript Department of Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine, correspondence and other sources. The collection is compared with the art collections of other eighteenth-century collectors of the Grand Duchy of Lithuania, the hierarchs of the Catholic Church and the closest relatives of the Sapieha family. The proximity of the Sapieha collection to the collections of representatives of the social elite of the Grand Duchy of Lithuania in the 18th century is revealed. The collection contains numerous religious images, relics and other devotional objects, and its large part is comprised of examples of secular painting, mainly portraits, which represent their owner not only as a high-ranking clergyman, but also as a member of a noble family. Landscapes and animalistic works, less common to earlier collections of clergymen, testify to the general changes of contents in the 18th century collections of the Grand Duchy of Lithuania and a change in the understanding of a valuable and prestigious collection gradually taking place in society. Rich and diverse in terms of genre, Sapieha's collection is probably one of the most extraordinary in the history of clergymen of the Grand Duchy of Lithuania. Placed in the context of the earlier tradition of bishops' collections, it reveals the taste of a clergyman of the late Baroque period and the increasingly secular character of his collection in the culture of the Grand Duchy of Lithuania at the dawn of the age of Enlightenment.

Key words: Józef Stanisław Sapieha, collection, Baroque, 18th century, bishop, representation, portrait, devotional object